

Předmnichovská armáda a památný rok 1938

V letošním roce si připomínáme šedesáté výročí událostí, které se tak rozhodným způsobem zapsaly do historie národa a do značné míry ovlivnily jeho sebevědomí i postoje k vývoji mezinárodní i vnitřní situace v dalších desetiletích. Zde je nutno souhlasit s výrokem, že bez pochopení událostí roku 1938, tedy především mnichovské dohody čtyř velmocí, nelze pochopit ani moderní dějiny Československa, případně České a Slovenské republiky. Není úkolem tohoto článku rozebírat všechny mezinárodně politické souvislosti událostí roku 1938. Je však jisté účelné pozastavit se u jednoho z jejich důležitých komponentů - armády. Lze se jen domnívat, že šedesátiletý odstup představuje dostatečně dlouhou dobu, aby na její působení mohlo být pohlíženo bez emocí a přílišné detailizace, podle jednotlivých, často obsahově rozporuplných dokumentů.



Jaká tedy byla armáda, která měla být v rozhodujících chvílích oním podstatným závažím na vahách boje o národní svébytnost, kontinuitu a suverenitu státu? Odpověď nutno hledat už v době jejího vzniku, konsolidace a hodnocení vlivů, které při její výstavbě působily.

Po vzniku samostatného Československa v roce 1918 bylo nutno vybudovat armádu zcela novou a co nejdříve ji konsolidovat pod zorným úhlem bezpečnostních rizik, které se hned v prvních letech existence nového státu velmi markantně projeví.

V této souvislosti je třeba připomenout vpád ozbrojených sil Maďarské republiky rad na Slovensko na jaře roku 1918, který měl pod komunistickými hesly evidentní příchut' uherského iredentismu, dále boje o Těšínsko (vedené z polské strany již tehdy pod heslem „Ostrawica - granica“), a v neposlední řadě dva pokusy Karla Habsburského o získání maďarského trůnu v r. 1921, s perspektivou obnovy předválečné rakousko-uherské monarchie. V tomto případě Československá republika poprvé v novodobých dějinách mobilizovala (částečná mobilizace v říjnu 1921) a byla připravena uvedeným snahám zabránit. Krizi pak vyřešili představitelé vítězných mocností první světové války.

Z uvedeného vyplývá, že budování armády probíhalo v daleko nepříznivějších podmínkách, než je tomu dnes. Páteř armády - důstojnický a rotmistrovský sbor - musel být postaven z několika různorodých prvků. Především zde byli důstojníci a rotmistři z řad legionářů - ruských, francouzských a italských, případně srbských. I u nich byly rozdíly z hlediska přípravy, školení i praktických zkušeností. Další složkou byl kádř důstojníků, Čechů a Slováků, z řad velitelského sboru rakousko-uherských ozbrojených sil. Šlo až na výjimky o důstojníky do hodnosti kapitána, protože příslušníci obou národů neměli příliš velký zájem o službu v monarchii, kterou nepovažovali za vlastní, a na druhé straně monarchie neměla zájem o to, aby zastávali vysoké armádní funkce. Tato skupina neovlivnila ani ducha, ani vojensko-teoretické myšlení nové armády, i když do ní přinesla některé prvky vnitřních vztahů a etiky důstojnického sboru. K uvedeným skupinám

v průběhu let stále silněji přibývali dobrovolníci, kteří vstupovali do řad vojáků z povolání již v duchu vlastenecké a demokratické ideologie nového státu.

Bylo třeba provést i úplnou reorganizaci a dislokaci nové armády v podstatě rozdílné politické, bezpečnostní i geostrategické situaci a postupně vyhodnotit i potřeby a možnosti technického vybavení armády podle možností, především vlastního zbrojního průmyslu.

Konečně nebylo možno obejít ani zásadní směřování a vyřešení vazeb na spojence v souladu se zahraniční politikou státu - a to již tehdy - nemožnosti spolehlivé obrany proti všem bezpečnostním rizikům pouze vlastními silami a prostředky. Tento proces byl v podstatě ukončen již v roce 1923, tedy za necelých pět let. Svědčí to o schopnostech a tvůrčí energii tehdejšího velení armády a mohlo by to být i mementem a vzorem pro současnou dobu.

Celá reorganizace byla dovršena nastoupením divizního generála Jana Surového do funkce náčelníka hlavního (generálního) štábu 1. ledna 1926. Do té doby zastávali tuto funkci francouzští generálové Pellé a Mittelhauser. Francouzi se totiž v realitě dvacátých let stali nadbytečnými. Jejich mise se změnila v pouhý poradní orgán a českoslovenští důstojníci, domácí i legionáři, se stali svrchovanými pány nejvyšších domácích institucí.

Bylo prakticky uzavřeno legislativní zajištění ozbrojených sil, provedena jejich základní reorganizace a dislokace, vydány základní řády a předpisy, stanoveny kritéria pro průběh služby z povolání, jejich penzijní a platové zabezpečení, zásady pro rozpočtové a technické zabezpečení armády a pro zpravodajskou činnost, a v neposlední řadě i její zahraniční orientace.

Od této doby pak po řadu let nedošlo k podstatnému zásahu do stanovených pravidel, kromě nutného přízpůsobování průběžnému politickému, technickému a ekonomickému vývoji. Rozhodnější změny nastaly až po roce 1935, pod přímou hrozbou nacistického Německa, ale ani ty se však v rozhodující míře nedotkly zásadních principů oblasti obrany státu.

V této souvislosti je nutno se více zmínit o převládajícím vlivu tehdejšího nejdůležitějšího spojence, Francie. Francouzský vliv byl v první republice všudypřítomný. Působil jak v oblasti politiky, tak i ekonomiky, společenského života, kultury a umění, ale i vojenství. Hlavně poslední oblast stojí za důraznější připomenutí, protože tento vliv se osudově projevil v období zápasu o samostatnost Československa v roce 1938.

Nutno bohužel přiznat, že francouzští generálové se připravovali v zásadě na válku minulou, nikoli příští. Projevovalo se to především v nedostatku rozvoje moderního vojensko-strategického myšlení velitelského sboru, včetně generálního štábu. Jedinou výjimkou zde byl plukovník de Gaulle, který již na začátku třicátých let vytvořil teorii pohyblivé útočné operace mechanizovaných svazků a svazů s odpovídajícím logistickým zabezpečením. Jeho myšlenky ale nenašly odezvu ve francouzském generálním štábu, ani ve vedoucích politických a hospodářských kruzích státu. I kdyby však jeho závěry byly akceptovány, nemohla francouzská ekonomika zvládnout potřebnou přestavbu armády v krátké době jednoho desetiletí.

Zastaralé myšlení francouzské generality se projevovalo i ve ztrnuté organizaci vševojskových svazků, které byly „překrvené“, technicky nedostatečně vybavené a málo pohyblivé. Čtyřplukové pěší divize bez motorizace, se slabým dělostřelectvem a nedostatkem průzkumných možností, nebyly vhodné pro vedení útočných operací s rozhodnými cíli, ani pro široce založené protiúder.

Nejvýznamnějším projevem tehdejšího francouzského vojensko-teoretického myšlení byla však *teorie fortifikace*, tedy přehrazení očekávaného směru hlavního úderu předpokládaného nepřítele systémem vzájemně spojených, železobetonových, hluboce zapuštěných opevnění, vybavených arzenálem zbraní a materiálem pro dlouhodobé obléhání.

Tento systém měl dva zásadní nedostatky. Byl vybudován v místech, kde hlavní úder nebyl pravděpodobný a ekonomické možnosti státu neumožňovaly jeho vybudování na celé délce potenciálně ohrožených hranic. Je až nepochopitelné, že při obecné znalosti von Schieffenova plánu, tzv. manévru kančí hlavy, byla hlavní část Maginotovy linie stavěna za Rýnem, a nikoliv nebo jen částečně na východním úseku francouzsko-belgických hranic, odkud pak hlavní úder v květnu 1940 skutečně přišel.

V morální oblasti byl důsledkem tohoto vojensko-teoretického přístupu, že pojem „bránit vlast“ byl obsahově zúžen na obranu v pevnostních objektech, bez širší vojenské aktivity.

Částečný odraz tohoto pojetí se samozřejmě projevil i v československé předmnichovské armádě. Bylo to zcela logické. Vyšší důstojnický sbor byl připravován na francouzských vysokých vojenských školách (*Ecole supérieure de guerre*) a francouzská vojenská teorie i praxe byly v československé armádě směřodáté. Důsledky byly na snadě.

Pěší divize měly v podstatě stejnou organizační strukturu jako francouzské, a tudíž i všechny výše uvedené nedostatky. První pokusy o jejich reorganizaci se začaly objevovat až po roce 1935, kdy došlo k teoretickému rozpracování přípravy na organizaci tříplukové divize. Tu se však do rozhodujícího roku 1938 už nemohlo podařit realizovat.

Na druhé straně německé divize byly již tehdy organizovány podle schématu: tři pluky pěchoty, dva pluky dělostřelectva, motomechanizovaný průzkumný prapor, prapor ženijní, spojovací, velitelské a týlové orgány a jednotky. Dále se rozbíhala jejich motorizace, hlavně u dělostřelectva, průzkumných, velitelských a zásobovacích jednotek.

Kromě toho byly organizovány tankové divize, určené k útočnému manévru do hloubky sestavy nepřítele a k jeho obklíčení a ničení po částech. V roce 1938 již stály dvě až tři tankové divize a další se organizačně a materiálně připravovaly.

V československé armádě mechanizace a motorizace zaostávaly. Motorizovány byly hrubé a těžké dělostřelecké pluky, některé průzkumné jednotky byly postupně vyzbrojovány tančíky (osádka dva muži, výzbroj těžký kulomet) a existoval pluk útočné vozby s lehkými tanky, vyzbrojenými děly ráže 37 a později 45 mm. Československý zbrojní průmysl stačil na odpovídající vyzbrojení armády pěchotními zbraněmi a dělostřelectvem, nemohl však obratem ruky zabezpečit mechanizaci a motorizaci, i když výzkumná a vývojová základna pracovala s předstihem a kvalitně. Nestačila však kapacita a finančně ekonomické zabezpečení.

Dosti markantně se to projevovalo u letectva. To bylo v kritické době většinou vybaveno pozorovacími letouny Š-328, stíhacími dvouplošníky Avia B-534 a omezeným počtem třímotorových bombardovacích letounů typu Fokker. Vývojová základna vytvořila sice na svou dobu vysoce výkonný stíhací letoun Avia 535, jehož parametry byly srovnatelné s německým strojem Messerschmitt 109, ten se však do výzbroje letectva právě z kapacitních důvodů již v dostatečném počtu nedostal.

Určitá slabost československého vojenského letectva se projevila při střetnutí našich Avíí B-534 s maďarskými stíhacími letouny typu Caproni v březnu 1939 nad východním

Slovenskem a Karpatskou Ukrajinou, v nichž naše stroje vesměs prohrávaly, přičemž o kvalitě pilotů nelze pochybovat.

Pokud jde o finančně ekonomickou a technickou náročnost, byla nejnáročnější a nejnákladnější výstavba systému pohraničních opevnění, budovaného podle francouzského vzoru, s nutným přizpůsobením terénním a geostrategickým podmínkám válčiště. Výstavba celé systému podle původního plánu byla předvídána do roku 1945 - posledního roku druhé světové války - a ani v takovém případě by nemohla tvořit úplný souvislý, do hloubky členěný systém vzájemně palebně i takticky propojený a materiálně zabezpečený. To bylo zkrátka nad možnosti malého státu.

Navíc přílišné spoléhání na opevňovací systém vedlo k pasivnímu pojetí obrany, podobně jako ve Francii, a k nedoceňování aktivního prvku obrany vzdor tomu, že v operačních plánech se počítalo s protiútoky na divizní úrovni hlavně v prostorech mimo opevňovací systém.

Obrana republiky byla výrazně oslabována především nevýhodným geostrategickým postavením a demografickou situací státu. Československá republika měla hranice dlouhé přes 4000 km, z nichž jen asi 60 km bylo se spřáteleným státem, v daném případě Rumunskem. Ale ani to nemělo závaznou povinnost aktivně pomoci v případě napadení. Dnes již málokdo ví, že dokumenty tzv. Malé dohody takovou klauzuli neobsahovaly.

Všichni ostatní sousedé se chovali nepřátelsky. Německo jako první krok požadovalo odstoupení pohraničních pevností, Maďarsko aspirovalo na návrat Slovenska do uherského státu, Polsko si činilo nároky na Těšínsko a některé severní části území Slovenska.

Zvláště po připojení Rakouska k německé říši v březnu 1938 se geostrategická situace výrazně zhoršila. Jak dokazují zachované historické dokumenty, počítalo se v příslušných německých operačních plánech s rozdělením Československa na dvě hlavní části vstřícnými údery na směrech Ostrava-Přerov a Znojmo-Vyškov a pomocnými údery k dalšímu rozdělení bojové sestavy vojsk i území, hlavně na směrech Norimberk-Praha a Teplice-Litoměřice. Počítalo se přitom většinou s obejitím stávajících pohraničních opevnění a rozbitím souvislé obrany na části údery tankových a motorizovaných svazků, postupným obklíčením a zničením uskupení vojsk obránce, za podpory taktického i bombardovacího letectva.

V historizujících úvahách se často zvažuje tehdejší poměr vojenských sil. Některé prameny dokonce tvrdí, že síly byly vyrovnané. To by ovšem mohla být pravda jen pro první sledy předpokládaných bojových sestav. Československo mohlo v té době postavit celkem 24 plně vyzbrojených divizí (tj. zdvojený mírový stav) a dalších deset divizí s nižší bojovou hodnotou. Německo v té době mělo rovněž možnost postavit asi 35 divizí, ovšem technicky dokonalejších, výkonnějších a s agresivní taktikou, počítající s podporou mohutného, a jak ukázal další průběh války, vysoce účinného letectva. Navíc Německo v té době nemělo jiného nepřítel a mohlo bez obav využít všech svých vojenských možností. Rozdíl v možnostech obou protivníků v oblasti mobilizační a průmyslové technické byl opravdu propastný v neprospěch Československa. Je v oblasti doplňování představoval jeden ročník branců u Československa 70 000, u Německa 400 000 mužů.

Málokdo si dnes uvědomuje tehdejší demografický faktor obrany. Z 15 milionů obyvatel bylo přes tři miliony etnických Němců, asi 600 000 Maďarů a 700 000 Rusínů. Zatímco česká a značná část slovenského obyvatelstva byla státotvorná a bez rozdílu politické příslušnosti připravena bránit republiku, bylo 90 % německého obyvatelstva ovlivněno

hitlerovskou propagandou „velkého Německa“ a k Československu nepřátelské. Přitom „návrat do Říše“ nebyl jen produktem nacistické propagandy, ale vycházel z obdobných snah z roku 1919 (volání po „Deutschböhmen“), a v ještě starší historii z průběhu zasedání Frankfurtského sněmu z roku 1848, který žádal začlenění celých Čech a Moravy do proponovaného jednotného německého státu.

Maďarské obyvatelstvo bylo zhruba stejně iredentistické a pod vlivem snah po obnově původního Maďarska a o revizi výsledků trianonské smlouvy. I obyvatelstvo Podkarpatské Rusi bylo v té době zasaženo ukrajinským nacionalismem („sičoviki“), polská menšina směřovala do Polska a určitá část slovenské populace pod vlivem luďácké ideologie chtěla „ pryč od Prahy“, v čemž vydatně pomáhala skupina Tukey a Durčanského, působící z Vídně proti republice, pod nacistickým patronátem. Prakticky se téměř 30 % obyvatelstva stavělo proti republice negativně.

Tato demografická situace znamenala i vytvoření výkonné široké základny pro zpravodajské služby nepřátelských států. Hodnota utajení příprav a realizace obranných opatření, včetně pohraničních opevnění, byla velmi slabá.

Vezmeme-li v úvahu, že oblast zpravodajství je jedním z prvků celkového poměru sil, pak byla celková situace pro obranu Československa nevýhodná. Nepomohlo ani propuštění osob německé a maďarské národnosti z armády v září 1938, které uvedený zpravodajský handicap již nemohlo podstatně ovlivnit.

Dvě závažné události roku 1938 však nutno hodnotit vysloveně kladně. Jde o dvě mobilizace - květnovou a zářijovou. První z nich částečnou, druhou pak všeobecnou. Obě byly provedeny s naprostou precizností, co času i obsahu. Svědčí to nejenom o jejich promyšlenosti, ale i o celkové schopnosti a odpovědnosti armádního aparátu od shora dolů, neboť posledním stupněm mobilizační přípravy byla úroveň setniny - roty, baterie, letky.

Vezme-li v úvahu všechny uvedené, i když nikoliv podrobně rozebrané skutečnosti, musíme nutně dojít k závěru, že negativních prvků ovlivňování obrany a celkové úlohy armády v roce 1938 bylo více než pozitivních. Armáda by nemohla dlouho odolávat, kdyby ve hře byly pouze dvě strany, Německo a Československo. To potvrzuje i další průběh druhé světové války, hlavně německé útočné operace vedené zpravidla proti slabšímu protivníkovi.

To vyvolává znovu otázku úlohy spojenců. Původní a nejdůležitější spojenec - Francie - se svého závazku mnichovskou dohodou zřekla. Společně s Velkou Británií pak prohlásila, že v případě rozpoutání konfliktu bude v naprostém rozporu s logikou považovat za viníka Československo, které se nepodvolilo rozhodnutí velmocí, a tudíž vyvolalo ozbrojené střetnutí. Pomoc Sovětského svazu, tolik deklarovaná v nedávné minulosti, byla přinejmenším sporná. V nejpříznivějším případě mohlo jít jen o výsadkové jednotky, které by nemohly situaci zásadně ovlivnit, a je otázkou, zda by měly k dispozici dostatečnou kapacitu dopravního letectva pro přepravu, a zda by mohla být kladně vyřešena otázka přeletu ve vzdušném prostoru cizího státu, v konkrétně Polska. O masivní podpoře pozemních vojsk se prakticky nemohlo jednat.

Kromě toho zde byly i námitky politického charakteru. Šlo v podstatě o to, zda by bylo únosné pustit vliv komunismu do střední Evropy. Většina politických představitelů a takovou eventualitou nesouhlasila.



Události roku 1938 dopadly tak, jak dopadly. Jejich následky pro český a slovenský národ, ale i pro celou Evropu, jsou dostatečně známy. Přesto však je účelné vyvodit z tehdejší situace některé hlavní závěry, především hlediska a úlohy a možností armády.

Československá armáda byla v rámci svých možností a možností národního hospodářství připravena plnit svou úlohu obrany demokratického státu. Sama bez spojenců však brutální přesile, oslabovaná početním vnitřním nepřítelem, nemohla odolat. Lapidárně řečeno, politika ji přivedla do situace, která nebyla stávajícími silami a prostředky řešitelná. Kapitulace roku 1938, dokončená v březnu 1939, nebyla tedy její vinou, spíše vinou politického vedení státu. Kdyby se přesto bránila, nebylo by došlo k morálnímu zlomení národa, ale ke zničení materiální podstaty a k likvidaci značné části nebo i většiny jeho příslušníků. Republika byla tedy bránitelná, nebyla však ubranitelná.

Dalším poučením z této doby je skutečnost, že ohrožení bezpečnosti státu, pokud si odmyslíme současné mezikontinentální prostředky napadení, nepřichází zpravidla ze vzdálených oblastí, ale z přímého sousedství, z nevyřešených problémů vzájemných vztahů, z nacionalismu kořeněného agresivní ideologií a z preferování silového řešení problému. To by mělo být varováním i pro naši dobu, jejímž imperativem je mít dobré vztahy se sousedy, nepodléhat ideologii násilí a mít takové spojence, kteří své vlastní zájmy nepovyšují nad imperativy morálních vztahů mezi státy.

Ing. Milan Štembera